

Theodor W. Adorno

MINIMA MORALIA

Přel. M. Ritter, Praha (Academia) 2009, 250 str.

Po nedávném vydání *Dialektiky osvěcenství* (Praha 2009) se českému čtenáři dostává s recenzovaným svazkem do rukou další z klíčových děl kritické teorie. Název *Minima moralia*¹ odkazuje k Aristotelovi připisované *Velké etice*, tradované pod latinským názvem *Magna moralia*, a stejně jako tento klasický spis se i Adornova kniha věnuje nauce o správném životě. Adorno však s úzkostí konstatuje, že dobrý a čestný život již není možné realizovat, neboť žijeme v nelidské společnosti, ve světě, ve kterém „se již dávno musíme bát horších věcí než smrti“ (17).² „Život nežije“: právě toto motto z Ferdinanda Kürnberga uvádí čtenáře do Adornových aforismů, které poukazují na znepokojující tendence iracionální, pozdně průmyslové společnosti. Uznávaný americký znalec tématu Martin Jay napsal, že „frankfurtská škola obsahuje trvalé jádro pravdy“³ – které u Adorna spočívá právě v rozkrývání nepravd a rozporů postindustriální společnosti 20. stol. Podstatou díla *Minima moralia* je sociální kritika a analýza společnosti, která je Adornovou reakcí na traumatické a silně emociální zkušenosti z jeho rodné země. „Naprostο každý

intelektuál v emigraci je narušen, a nechce-li se o tom tvrdě poučit za pevně zavřenými dveřmi vlastní sebeúcty, měl by to nahlédnout sám,“ (13) napsal, a poukázal tím na fakt, že kořeny díla spočívají v „reflexi z porušeného života“ samého autora, jak zní i podtitul knihy. Na úvahách vycházejících ze subjektu zůstává „právě tolik falše, nakolik se stal život zdáním“, uvádí autor ve věnování. Tato faleš je zapříčiněna likvidací subjektu, který je v „přítomné fázi dějinného pohybu“ válčován uchvacující objektivitou, aniž by z tohoto procesu vyvstal subjekt nový, „to nejindividuálnější je tím nejvšeobecnějším“ (23).

Záměnu subjektu s objektem a následnou likvidaci subjektu se Adorno snaží plasticky ilustrovat na kritice kulturního průmyslu, jemuž absolutně vládne ekonomie prostřednictvím fetišizace umění, jelikož jediné tak podle Adorna kapitalistický příslib štěstí dokáže být do jisté míry naplněn. Umění se muselo sklonit před zákony trhu a vstoupit do služeb kulturního průmyslu, jenž „pokrytecky tvrdí, že vychází vstříc spotřebitelům a dává jim, co chtějí“, přitom ale vše jen „finguje“ (129). Zákazník tak není pánem, subjektem, nýbrž objektem kulturního průmyslu. Pro kulturní průmysl je charakteristický proces standardizace nebo spojení kultury a kýče. „Kultura už za sebou svého soka bezmocně nevláčí, nýbrž bere jej do své režie“, a proto si „lidé už nedokáží představit

1 České vydání *Minima moralia* omylem přejímá z originálu velké písmeno u slova *Moralia*.

2 Údaje v závorkách odkazují k číslům aforismů.

3 M. Jay, *The Dialectical Imagination: A History of the Frankfurt School and the Institute of Social Research, 1923–50*, Berkeley – London 1973, str. 63.

to, co nevidí ve zkratce a co se jim nevluče do hlavy“ (92).

Masovým vyvražděním miliónů Židů kulminovalo vyvrácení Hegeľovy filosofie dějin, jež byla založena na přesvědčení, že skutečnost je určována racionalitou. Adorno obrací vztah mezi skutečností a racionalitou a předpokládá jejich vzájemnou neidentitu. Úkol rozumu nyní spočívá v poznávání skutečnosti v její iracionalitě. V Bradleyho „když je všechno špatné, je dobré vědět, co je to nejhorší“ („where everything is bad it must be good to know the worst“) spočívá hnací princip tohoto rozumu. Irracionalitu soudobé společnosti Adorno pozoruje mimo jiné i na paradoxním vztahu jedince k majetku. Člověk již není vlastníkem soukromého majetku v tom smyslu, že „množství spotřebního zboží potencionálně vzrostlo natolik, že žádný jedinec už nemá lpět na principu jeho omezení“, individuům však musí vlastnit majetek, „pokud se nemá dostat do oné závislosti a nouze, které jsou vhod slepému pokračování majetnického vztahu“ (18).

Člověk není identickou bytostí, nýbrž je závislý na okolním světě fetišismu. Úzkost, kterou Adorno pociťuje při deskripci rozkladu tradičních buržoazních hodnot, jakými jsou např. rodina, manželství, ale i takt, konvence, se může jevit podivně, uvědomíme-li si, že jedním z myslitelů formulujících Adornovo filosofické zázemí byl vedle Hegela nebo Nietzscheho právě Marx. Rozklad těchto hodnot však slouží Adornovi jako seismograf zachycující katastrofická zemětřesení 20. stol. S vytrácením se rodiny podle Adorna mizí nejen „organizační složka buržoazie, nýbrž i překážka, která

jedince sice utlačovala, ale také posilovala, ne-li vůbec vytvářela“ (2).

Nemožnost důstojného lidského soužití se projevuje i v taktu. Takt poskytoval svobodnému a osamocенému buržoaznímu individuu vodítko ve spleťtí pavučině nově se formulujících společenských vztahů. Předpokladem taktu je „podlomená, a přesto stále přítomná konvence“, která dnes přežívá pouze jako úpadková parodie formy „v etiketě pro ignoranty“ (16). Symptodem ochotení lidských vztahů je pro Adorna mizející distance mezi lidmi, kteří se „namísto smeknutí klobouku zdraví oním ‚ahoj‘ důvěrně nevšímavostí“ a místo dopisů si posílají „inter office communications bez oslovení a bez podpisu“ (20). Mimo kritiky své doby otiskl Adorno do *Minima moralia* řadu autobiografických prvků. Např. když vyvozuje fašismus ze své dětské vzpomínky, vzpomíná na pět školních kamarádů, na pět patriotů, „kteří se vrhli na jednoho jediného spolužáka a dali mu co proto“ (123). „Když premiant nevěděl, neměl jejich povyk konce; ti, kteří nedokázali vyslovit správnou větu, ale každá má jim připadala příliš dlouhá.“ (123) Adorno později rozpoznal rysy černé mýry dětství v rysech Hitlerovy diktatury, která skrze fašismus „dospěla k sobě samé“ (tamt.).

Adorno, pocházející z dobře situované měšťánské rodiny, se ujal „takzvaného intelektuálního povolání“ (1), na začátku své akademické dráhy musel bojovat s předsudky svých kolegů, jelikož „není ‚profesionál‘, v hierarchii konkurentů má postavení diletanty, bez ohledu na to, kolik toho věcně ví, a pokud chce udělat kariéru, musí v rezolutní zabedněnosti pokud možno

přesvědčit tvrdohlavého specialistu“. „Jako by se třída, ze které nezávislí intelektuálové dezertovali, mstila tím, že násilně prosazuje své požadavky tam, kde dezertér hledá útočiště“ (tamt.). Britká kritika Freudových žáků snažících se revidovat dílo svého učitele odkrývá jádro Adornových sporů s Erichem Frommem. Fromm ve svém sociálně psychologickém přístupu vy-preparoval z Freudovy teorie libido, zatímco Adorno hájil Freudův materialistický postoj k sexualitě a psychologie bez libida pro něj nebyla myslitelná. Otevřeně se rovněž vysmíval každému pokusu psychoanalýzy „vysvětlovat poměry na základě duševního života jejích obětí“. Podle Adorna je nemocí doby právě normálnost, kterou lze objektivně diagnostikovat „jedině na základě rozporu mezi tím, jak racionálně vedou svůj život, a možným rozumovým určením tohoto života“. Všechny, kteří usilovali o změny ve Freudově teorii libida, označuje Adorno posměšně jako „obchodně zdatné revizionisty“, jelikož se u nich moudrost stala technikou „zvláštního typu gangsterství, jak k sobě připoutat trpící a bezmocné lidi, jak je komandovat a vykořisťovat“ (39). Jak bylo v úvodu řečeno, realizace dobrého života je nemyslitelná v nehumánních podmínkách. Svět je pro Adorna „systémem hrůzy“, kde „panství nad lidmi co do hrůznosti předčí i to, čeho se lidé kdy museli od přírody obávat“ (151). Adorno připomíná zvěstovatele apokalyptické potopy, kterou podle jeho slov „buržoazní třída očekává od doby, co existují zoologické zahrady,

ty byly založeny podle vzoru Noemovy archy“. Člověk se pak „připravuje na hrůzu tím, že si zvyká na obrazy gigantů“ (116). V kontrastu k tomu Adornovovu absolutnímu negativismu z *Minima moralia* ke čtenáři promlouvá slabý a křehký hlas naděje, pocházející z židovsko-křesťansko-osvícenské naděje ve spásu člověka. Ta poskytuje jediné hledisko, z něhož se dá odvozovat nepravdivost celku, jeho falešnost a iracionalita.

Adornovo tvrzení o záměně subjektu s objektem a zániku *philosophia perennis* tvoří jakýsi myšlenkový rámec pro fragmentárnost *Minima moralia*. Adornovi kritici směřují své výhrady zejména k těmto východiskům. Proč se nelze nijak vyhnout zániku „odvěké filosofie“? Jaká proměna výrobních vztahů vedla k tomu, že proletariát v klasickém slova smyslu zanikl? Jak hluboce je autorův náhled na okolní svět ovlivněn traumatizujícím exilem v zámoří? Adornova a Horkheimerova kritika společnosti se od empirické teorie společnosti liší tím, že ji normativně zpochybňuje, uvádí Ernst Tugendhat a dodává, že „i morální soudy členů společnosti jsou přezkoumávány ideologicky, tedy co do jejich společensko-ekonomické podmíněnosti“. Tugendhat upozorňuje na skutečnost, že zpochybnění společensko-ekonomického systému předpokládá poměřování určitými morálními soudy, které mohou být zpochybněny pouze jinými morálními soudy. A k těmto morálním soudům můžeme dospět, když změníme rámec společensko-ekonomických podmínek.⁴

4 Srv. E. Tugendhat, *Přednášky o etice*, přel. J. Moural, Praha 2004, str. 15.

Minima moralia jsou díky precizně vybroušeným myšlenkám bohatým na ironii, uštěpačný humor, ale i melancholický stesk po časech dávno minulých poměrně obtížně stravitelnou četbou. O co hlouběji však čtenář vstupuje do Adornova myšlení, o to více ocení mistrnost Adornových aforismů a jejich dnešní aktuálnost. Otázka do jaké míry pesimistický ráz *Minima moralia* ovlivnila Adornova hořká zkušenost z amerického exilu, kde pracoval

na tomto spisu, zůstane patrně navždy otevřena. I přesto čtenář nalistováním libovolné stránky vždy objeví vybroušený (a do češtiny výborně přeložený) diamant autentického a kritického myšlení, které podněcuje k nalezení vlastních *minima moralia* – i když by se při svém hledání měl mít na pozoru před Adornovou nakažlivou nedůvěrou vůči pokroku.

Jan Tříška